

УДК 355/359

КОНЦЕПЦІЯ «ГУМАНІТАРНОЇ ОПЕРАЦІЇ» В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Орест Гогоша, Олександр Кучик

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032)239-41-32*

Зростаюча необхідність гуманітарних операцій ООН є результатом виникнення викликів, пов'язаних із різким збільшенням масштабу і складності надзвичайних подій та конфліктів. З іншого боку, сьогодні нові світові процеси стимулюють трансформацію миротворчих процедур і техніки посередництва з урахуванням проблем етнічного характеру, конфесійних протиріч та інших відмінностей. У зв'язку з цим операції із підтримання миру набувають особливого змісту, в результаті яких навіть можливі зміни політичних ситуацій всередині багатьох держав.

Сучасний миротворчий процес є одним з найважливіших інтегральних компонентів глобальної діяльності держав світу. Участь України в миротворчих операціях і місіях ООН – важливий елемент її зовнішньополітичного курсу, спрямованого на реалізацію національних інтересів країни. Це дає змогу Україні швидше інтегруватися у світове співтовариство, сприяє зміцненню її міжнародного авторитету та виконанню нею найважливіших зобов'язань щодо зміцнення миру і міжнародної безпеки.

Ключові слова: миротворча діяльність ООН; гуманітарні аспекти миротворчих операцій ООН; гуманітарна допомога в діяльності ООН; принципи проведення гуманітарних операцій.

Протягом століть держави прагнули виробити стабільну систему міжнародних відносин. Питання щодо необхідності колективних дій для запобігання міжнародних конфліктів і встановлення загального миру обговорювали мислителі епохи античності і середньовіччя. Зазначимо, що це питання доволі послідовно розвивали в рамках західноєвропейської цивілізації, воно зачіпало цілий комплекс проблем – філософських, правових, моральних, соціально-економічних і політичних. Деякі дослідники наполягають на наявності прообразу міжнародної організації з підтримання миру в античній історії.

У середні віки важливу миротворчу і гуманітарну роль відіграла католицька церква, яка своїм рішенням встановлювала «перемир'я господне». У цей період ідеалом загального миру залишався мир серед християнських народів Європи, засіб досягнення якого вбачали в усуненні суперечок шляхом союзу держав. До теми загального миру зверталися мислителі періоду Відродження М. Фічіно, М. Кузанський. Проблему досягнення загального миру тісно пов'язували з теорією суспільного договору і висвітлювали в працях Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо. Розробляли і проекти, що передбачали конкретні заходи з підтримання миру. Найвідоміші з них – проекти Ю. Подебрада, Я. Коменського, Генріха IV, Ш. Сен-П'єра. Гуманістичні вчення епох Відродження і Просвітництва внесли значний внесок в осуд війни як найбільшого лиха усіх

народів і в розробку моральних, світоглядних і правових аспектів переходу людства до загального миру.

Протягом століть паралельно протікали процеси накопичення досвіду спільних військових дій держав і політико-правового осмислення проблеми підтримання миру. Віденська система міжнародних відносин передбачала можливість звернення держав до колективних дій з метою підтримки статус-кво. Значну роль у теоретичному збагаченні гуманітарної концепції відіграло виникнення у середині XIX ст. руху пацифістів, а також різних миротворчих структур – Міжнародної ліги світу, Товариства друзів світу тощо. Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Гаазьких мирних конференціях здійснили спробу розробити правові засади розв'язання військових конфліктів ненасильницькими засобами і кодифікувати міжнародне гуманітарне право. На початку XX ст. поширились ідеї утворення міжнародних поліцейських сил, які повинні були виконувати функції підтримки миру. З подібними проектами виступали: Британське суспільство Ліги Націй, Фабіанське товариство, Американське товариство зміцнення миру, яке підтримували В. Вільсон і Г. Тафт, а також інші організації [11, с. 447].

Теорію і практику гуманітарних операцій та миротворчості розробляли в умовах «холодної війни» як засобів, спрямованих на недопущення втручання наддержав у регіональні конфлікти та допомоги населенню. Незважаючи на обмеженість впливу організації на процеси всеосяжного врегулювання конфліктів, невдачі і періоди згасання активності, багато гуманітарних і миротворчих операцій ООН мало історичне значення. Гуманітарні операції – один з найпоширеніших засобів врегулювання міжнародних криз: за багатостолітню історію ООН здійснила понад 55 подібних операцій. Під час їхнього проведення у конфліктні зони вводяться багатонаціональні миротворчі сили, поліцейський і цивільний персонал, головною метою яких є роз'єднання протиборчих сторін, недопущення зіткнень між ними, контроль над їхніми діями.

Концепції гуманітарних операцій, що виникли в середині XX ст., зберігають свою актуальність і в новому тисячолітті. Аналіз процесу розробки гуманітарної концепції ООН, а також конкретного механізму її практичного оформлення має велике значення, оскільки дає змогу визначити причину кризових явищ сучасної миротворчості та шляхи підвищення його ефективності. Дослідження досвіду врегулювання конфліктів міжнародним співтовариством є насамперед важливим у зв'язку з необхідністю розвитку багатосторонніх механізмів підтримки миру в сучасних умовах активізації процесу глобалізації.

Кінець XX – початок XXI ст. характеризується зростанням кількості стихійних лих, а також збройних конфліктів, причиною яких були релігійні та етнічні чинники. Під час цих конфліктів відбувалися масові порушення прав людини, що перетворили їх на проблему міжнародного характеру. В цей період міжнародна спільнота намагалася віднайти можливості ефективної протидії цим явищам. Переділ світу, ініційований розпадом світопорядку, сформованого після Другої світової війни, актуалізує миротворчі зусилля світового співтовариства –

міжнародних та регіональних інститутів, національних держав. Все частіше миротворчі операції мають форму діяльності з вирішення гуманітарних надзвичайних ситуацій. Втручання з гуманітарними цілями, що реалізовується у формі гуманітарних операцій, дає змогу обмежити район збройного конфлікту, не спричиняє поширення конфлікту і дестабілізації сусідніх регіонів. Сутність, форми та напрями гуманітарної діяльності стали предметом пильного впливу вітчизняних і зарубіжних суспільствознавців. Все це зумовило виникнення нового феномену у міжнародних відносинах – політики гуманітарної безпеки. Російський учений П. Циганков стверджував, що гуманізація міжнародних відносин є однією з важливих тенденцій у сфері громадського життя [3, с. 52].

Після припинення «холодної війни» з'явилися нові види миротворчих операцій. Організація Об'єднаних Націй почала долучатися до багатофункціональних конфліктів внутрішнього характеру. З цього часу миротворчі операції ООН тісно поєднувалися із політичною та гуманітарною діяльністю. Така діяльність передбачала спостереження за виборами, відкриття громадських установ, навчання місцевої поліції і надання допомоги населенню. Гуманітарна діяльність стала невід'ємною складовою миротворчих операцій ООН. Вона переслідує не тільки традиційні цілі полегшення страждань цивільного населення у зонах збройного протистояння, а й врегулювання конфлікту та досягнення тривалого і стійкого миру, оскільки боротьба з кризами та надання гуманітарної допомоги є сьогодні одними із головних завдань Організації Об'єднаних Націй, а визначення основних причин виникнення гуманітарних катастроф стало першочерговим завданням у міжнародних відносинах.

Багато досліджень у гуманітарній сфері присвячено вивченню взаємозв'язків між гуманітарними, військовими і політичними компонентами миротворчої діяльності. В теорії міжнародних відносин існує три підходи щодо визначення місця та ролі гуманітарної операції у системі миротворчої діяльності.

Учені Х. Слім, А. Пенроуз, С. Торнберрі, М. Роуз, Л. Мінеар, Дж. Стрімлоу, А. Степанова, М. Неліп, О. Мережко вважають, що гуманітарна діяльність є невід'ємною складовою миротворчих операцій. Український дослідник сучасної миротворчості А. Лук'янов наголошує, що ці операції по суті не намагаються досягти припинення конфлікту як такого, вони націлені на порятунок життя людей [2].

Деякі науковці (зокрема, Дж. Лоесчер та Т. Сміт) стверджують, що гуманітарні операції, хоч їх проводять у рамках миротворчої діяльності, все ж залишаються відокремленими від загального політичного контексту.

Ще одна група вчених (С. Делорензі, Кр. Жирод, А. Гнейдінжер) намагається виокремити гуманітарні зусилля із миротворчого контексту, оскільки вважає їх окремим видом діяльності на міжнародній арені. Таке тлумачення гуманітарних операцій значно звужує масштаби їхньої діяльності, трактує їхню діяльність лише як допомогу товарами побуту та продуктами і не враховує сучасних аспектів проведення таких операцій, адже для успішного їхнього здійснення передбачено залучення військового складу [1, с. 52].

Канадський дослідник С. Паллаж визначає гуманітарні операції як дії, спрямовані врятувати життя, полегшити страждання, підтримувати і захищати людську гідність під час і після надзвичайних ситуацій. Він визначає, що такі дії повинні базуватися на принципах гуманності, нейтралітету, неупередженості та незалежності [8, с. 130].

Незважаючи на окремі наукові роботи, питання дослідження концепції гуманітарних операцій у теорії міжнародних відносин сьогодні ще не привернуло до себе достатньої уваги. Це можна пояснити насамперед міждисциплінарним характером проблеми. Серед теоретичних робіт на цю тематику можна відзначити дослідження К. Дааза, який визначив гуманітарні операції як «спонтанні інститути», засновані на міжнародних конвенціональних (неформальних) нормах і процедурах, що, в принципі, веде до формування ще одного, «миротворчого» міжнародного режиму [4, с. 267]. Водночас такий напрям «критичних соціальних теорій» (critical social theory), як «критичні дослідження безпеки» (critical security studies), прагне до «реконструкції» миротворчості на основі гуманітаризму та розглядає його як нестійкі заходи, спрямовані на «лікування дисфункцій глобальної політекономічної системи з позицій ліберального імперіалізму» [9, с. 40].

Представник соціального конструктивізму в ТМВ, Т. Ріссе-Каппен, проаналізував еволюцію миротворчості гуманітарних операцій (зокрема, під егідою ООН) через призму концепцій балансу сил, гегемонії, стратегічних інтересів світових держав («політичний реалізм»), а також ліберального інституціоналізму. Він дійшов висновку про неадекватність перших, а також суперечності і непослідовності останнього. На його думку, всі «раціоналістичні» пояснення відповідних рішень Ради Безпеки ООН недостатні, і метод соціального конструктивізму допомагає краще зрозуміти їхній мінливий нормативний зміст [10, с. 260].

Російський політолог-міжнародник О. Нікітін, дослідник миротворчих операцій і міжнародних конфліктів, на основі узагальнюючих результатів аналізу існуючих концепцій, визначень, класифікацій, правових та організаційних аспектів гуманітарних операцій дослідив два важливі методологічні підходи до їхньої теоретизації та аналізу. Він стверджував, що гуманітарні операції можна розглядати як легітимну, виправдану, позитивну форму політико-дипломатичної та військової діяльності тільки на основі методологічного визнання тенденцій глобалізації сучасного світу як пріоритетного і позитивного чинника розвитку міжнародної системи. У такому випадку їх сприймають як форму виявлення, узгодження та реалізації політичної волі світової спільноти як нетрадиційного суб'єкта міжнародних відносин, причому в процесі проведення такої операції світова спільнота прагне «гармонізувати», впорядкувати соціально-політичні відносини у рамках окремих елементів-держав [6, с. 68].

Якщо ж дотримуватись методологічних основ «політичного реалізму» і розглядати державний суверенітет як недоторканий, а недержавних суб'єктів міжнародних відносин (у тому числі міжнародні організації) – як вторинні

структури, похідні від волі окремих сильних і слабких держав, то вся сфера гуманітарних операцій постає у зовсім іншому світлі: як розвиток практики втручання одних держав і груп держав у внутрішні та міжнародні справи інших, а також як проекція політичних інтересів держав у регіони конфліктів, взаємодія і зіткнення цих інтересів. Такі операції за такого трактування постають як форма боротьби зовнішніх стосовно конфлікту сил за постконфліктне перелаштування країни, суспільства, регіону.

Оскільки на практиці зустрічні тенденції глобалізації та суверенізації співіснують, переплітаються, взаємодіють, то і «глобалістське», і «реалістське» трактування гуманітарних операцій є компромісними і суперечливими.

«Глобалістська» концепція гуманітарних операцій визнає неповну «дієздатність» сучасного світового співтовариства як суб'єкта політики. Це проявляється в тому, що глобальний механізм раннього виявлення та попередження конфліктів нерозвинений, позиції різних елементів спільноти – окремих держав – щодо конфліктів та напрями їхнього вирішення нерідко відрізняються, суперечать один одному (як наслідок, ООН виявляється паралізованою). Світовій спільноті так і не вдалося створити об'єднані збройні або поліцейські сили. Для реалізації волі світової спільноти як колективного суб'єкта їй, як і раніше, доводиться звертатися до ресурсів окремих держав. Ці ресурси надають різні держави непропорційно, загалом їх недостатньо. Отож світова спільнота недостатньо мірою реагує на всі конфлікти та надзвичайні ситуації.

«Глобалістське» трактування миротворчо-гуманітарних операцій визнає першість міжнародного права, це концепція «операцій за правилами», у той час як «реалістський» підхід до таких операцій ставить інтереси держав вище принципів, і завжди знаходить «лазівки» у праві, дозволяючи обґрунтувати інтервенціонізм.

Зближує «глобалістський» і «реалістський» підходи до гуманітарних і миротворчих операцій власне інтервенціонізм – передумова, згідно з якою самі учасники конфліктів не здатні адекватно вирішити і врегулювати свої протиріччя, і зовнішні «треті сили» мають не тільки право, а й обов'язок втрутитися [7, с. 34–35].

Ще одним підходом до розуміння операцій з гуманітарної допомоги є космополітичний, який розвинули О. Рамсбосам і Т. Вудхаус, британські дослідники з Брадфордського університету. За цим підходом, підтримка дійсно стабільного миру, міжнародної безпеки і допомоги вимагає особливого способу розуміння, організації та проведення миротворчих операцій. Виходячи з космополітичної теорії, космополітичних концепцій глобального управління, які підкреслюють всеосяжність і підзвітність принципів врегулювання конфлікту, вчені закликають до розвитку космополітичних гуманітарних операцій, які повинні проводити під егідою спеціального органу ООН, до складу якого входять навчені військові та цивільний персонал. Такий орган буде здатний захистити цивільне населення від наслідків надзвичайних ситуацій та виконати в повному обсязі Порядок денний ООН із захисту прав людини [5, с. 230].

Отже, теоретичні дослідження гуманітарних операцій засвідчують, що проблематика, пов'язана з гуманітарною діяльністю, застосуванням гуманітарних операцій у практиці сучасної миротворчості, має надзвичайно важливе теоретичне і практичне значення. Трансформація концептуальних засад гуманітарної діяльності ООН супроводжується створенням принципово нової системи гуманітарних механізмів, які стали основою для багаторівневої координаційної структури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балдинюк О. Вдосконалення механізмів гуманітарної діяльності ООН / Балдинюк О. // Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць / Київський університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин. – К. –1999. – Вип. 13 (Ч. I). – С. 52.
2. Лук'янов А. Сучасна миротворчість: військові операції невоєнного типу [Електронний ресурс] / Лук'янов А. / Міністерство оборони України. – Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=massmedia&sub=read&id=12103>.
3. Цыганков П. Гуманизация международных отношений: противоречия и парадоксы / Цыганков П. // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 52.
4. Daase Ch. Spontaneous Institutions: Peacekeeping as an International Convention / Daase Ch. // Imperfect Unions: Security Institutions over Time and Space. – New York : Oxford University Press – 1999. – P. 267.
5. Miall H. Contemporary Conflict Resolution / Miall H., Ramsbotham O., Woodhouse T. – London : Polity. – 2011. – P. 230.
6. Nikitin A. Concepts in International Peacekeeping / Nikitin A. // Military Review. – 1997. – № 3. – Vol. 77. – May. – P. 68.
7. Nikitin A. UN Peace Support operations in the Conflict regions at the Threshold of the 21st Century: Lessons for the Past and Prospects for the Future / Nikitin A. // 44th Pugwash Conference Proceedings. – London, 1996. – P. 34–35.
8. Pallage S. Recognizing the Political Side of Humanitarian Aid / Pallage S. // Journal of Conflict Resolution. – 2011. – № 4. – P. 130.
9. Pugh M. Peacekeeping and Critical Theory / Pugh M. // International Peacekeeping. – 2004. – № 1. – P. 40.
10. Risse-Kappen Th. Between a New World Order and None: Explaining the Reemergence of the United Nations in World Politics / Risse-Kappen Th. // Critical Security Studies: Concepts and Cases. – London: University College London. – 1997. – P. 260.
11. Rosner G. The International Military Force Idea: A Look at Modern History / Rosner G. // From Collective Security to Preventive Diplomacy – N.Y. – L. – 1965. – P. 447.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2015
Прийнята до друку 15.05.2015

**CONCEPT OF «HUMANITARIAN OPERATIONS» IN THE THEORY
OF INTERNATIONAL RELATIONS****Orest Hohosha, Oleksandr Kuchyk***Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universitetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032)239-41-32*

The growing need for UN humanitarian operations is a result of the challenges related to the sharp increase in the scale and complexity of emergencies and conflicts. On the other hand, today the new global processes stimulate the transformation of peace mediation procedures and technology to meet the challenges ethnicity, religious differences and other differences. In this regard, peacekeeping operations (operations of peacekeeping) take on special meaning, in which even the possible changes in the political situation in many countries.

Modern peacekeeping process is a critical component of integrated global activities of the world. Ukraine's participation in peacekeeping operations and UN missions are an important element of its foreign policy, aimed at the realization of national interests. This allows you to quickly integrate Ukraine into the world community is strengthening its international authority and fulfillment of its most important commitments to strengthening peace and international security.

Key words: UN peacekeeping; humanitarian aspects of UN peacekeeping operations; humanitarian assistance of the United Nations; the principles of humanitarian operations.

**КОНЦЕПЦИЯ «ГУМАНИТАРНОЙ ОПЕРАЦИИ» В ТЕОРИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЙ****Орест Гогоша, Александр Кучик***Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, Украина, 79000, тел. (032) 239-41-32*

Возрастающая необходимость гуманитарных операций ООН является результатом возникновения вызовов, связанных с резким увеличением масштаба и сложности чрезвычайных ситуаций и конфликтов. С другой стороны, сегодня новые мировые процессы стимулируют трансформацию миротворческих процедур и техники посредничества с учетом проблем этнического характера, конфессиональных противоречий и других различий. В связи с этим операции по поддержанию мира приобретают особый смысл, в результате чего также возможны изменения политической ситуации внутри многих стран.

Современный миротворческий процесс является одним из важнейших интегральных компонентов глобальной деятельности государств мира. Участие Украины в миротворческих операциях и миссиях ООН является важным элементом ее внешнеполитического курса, направленного на реализацию национальных интересов страны. Это позволяет Украине быстрее интегрироваться в мировое сообщество, способствует укреплению ее международного авторитета и выполнению ее важнейших обязательств по укреплению мира и международной безопасности.

Ключевые слова: миротворческая деятельность ООН; гуманитарные аспекты миротворческих операций ООН; гуманитарная помощь в деятельности ООН; принципы проведения гуманитарных операций.